

Zijn we op weg naar een 'familieloze' samenleving? De term is afkomstig van Robin Fox (1967: 14) en deze auteur is een van de vele beoefenaren van de sociale wetenschappen, die hebben gewezen op het verschijnsel dat familie, huwelijk en verwantschap sterk aan betekenis hebben ingeboet in moderne maatschappijen. Het zou hier gaan om instellingen, die in de loop der eeuwen steeds verder zijn 'uitgekleed'. Deze gedachte is ontelbare malen in uiteenlopende bewoordingen tot uiting gebracht. In Nederland bij voorbeeld door de Wageningse socioloog G.A. Kooy. In een recente publikatie behandelt hij de geschiedenis van het Nederlandse gezin over de laatste vier eeuwen (Kooy 1985: 167-197). Wat daarbij opvalt is het schematische karakter. Het gezin in de pre-industriële tijd wordt door hem gezien als een 'open gezin in een gesloten samenleving'. Wat hij bedoelt is dat het gezin destijds met tal van banden aan de buitenwereld verknoot was en daardoor 'open' stond. De buitenwereld zélf was daarentegen 'gesloten'. Een en ander zou hebben geïmpliceerd dat er op gezinnen een sterke sociale controle werd uitgeoefend en dat er sprake was van een grote mate aan onderling hulpbetoon en sociale ondersteuning. De wereld van mannen en vrouwen was sterk gescheiden en over de machtsverhoudingen zou geen enkele onduidelijkheid hebben bestaan: mannen waren de baas. Het huwelijk had het karakter van een '*Situationsehe*', er kwam geen romantiek aan te pas. Gezinnen, en in het algemeen familieverbanden, vormden een hechte arbeidsgemeenschap. Het gehele complex wordt door Kooy getypeerd als 'agrarisch-ambachtelijk'.

Na de Franse revolutie zou er volgens de auteur ook een omwenteling in het gezin hebben plaats gevonden. Dit neemt de vorm aan van een proces van 'gezinsindividualisering'. Er ontstaan nieuwe typen huwelijk en gezin, die gekenmerkt kunnen worden als een 'gesloten gezin in een open samenleving'. Mensen zouden geen belang meer hebben bij nauwe betrekkingen met verwanten en zich liever verschansen achter de vier muren van hun huis. Het huwelijk verandert in een '*Neigungsehe*' en Kooy meent dat er in de interne verhoudingen sprake zou zijn van meer symmetrie, zowel tussen mannen en vrouwen als tussen ouders en kinderen. Het nieuwe gezin zou zijn ontdaan van allerlei functies. Van

een arbeidsgemeenschap kan niet langer worden gesproken, maar ook de opvoeding is grotendeels naar elders verdwenen, alsmede tal van productief-economische activiteiten. De leden van het gezin zijn 'geïndividualiseerd' geraakt. Maar er zouden andere functies op de voorgrond gekomen zijn, vooral de 'affectieve functie'. Het nieuwe gezin moet gezien worden als een *haven in a heartless world*. Door de druk op de affecten is het gezinsleven trouwens erg kwetsbaar geworden. Was de labiliteit voorheen vooral het gevolg van biologische factoren (zoals geringe levenskansen, hoge kinder- en zuigelingensterfte en slechte gezondheid), nu moet de oorzaak meer in de relationele sfeer worden gezocht. Een hoge echtscheidingsfrequentie is één van de in het oog lopende indicaties.

Vanaf het midden van de jaren zestig zou opnieuw een wijziging optreden. Kooy zegt daarover (1985: 196): 'De zo centrale betekenis, die het – op een huwelijk gebaseerde – gezin tot in de vroege jaren zestig in vrijwel alle maatschappelijke milieus nog heeft, is onmiskenbaar in veel gevallen ook in de handel en wandel teloorgegaan'. Op weg naar een 'familieloze' samenleving? Veel lijkt er inderdaad op te wijzen. Als onder een gezin verstaan moet worden een verband dat gevormd wordt door een kostwinnende man, zijn niet buitenshuis werkende echtgenote en hun kinderen, dan mag het gezin gerust tot anachronisme worden bestempeld. Slechts een kleine minderheid van alle huishoudens in veel moderne samenlevingen voldoet nog aan die omschrijving (Rimmer en Wicks 1985: 33).

Is er inderdaad sprake geweest van een unilineair evolutionair proces? Je zou het wel denken als je uiteenzettingen als die van Kooy moest geloven. 'Vroeger' hadden familie, huwelijk en verwantschap een weelde van functies en betekenissen en daar is 'nu' nog maar een schim van overgebleven. Het is een stereotiepe voorstelling van zaken, die doet vermoeden dat er sprake is van een krachtige ideologische lading. De gedachte die eraan ten grondslag lijkt te liggen is, dat moderne, verstedelijkte samenlevingen worden gekenmerkt door centrale waarden als individualisme, universalisme, rationalisme en optimale ontplooiingskansen. In dat portret passen geen familiebanden, dat zijn *remnants of the past*. Een verleden dat zich zou onderscheiden door collectivisme, particularisme, dogmatisme en structurele ongelijkheid. In *Haven in a heartless world* laat de historicus Christopher Lasch zien, dat een flink deel van het twintigste-eeuwse gedachtengoed over familie, huwelijk en verwantschap uitgesproken moreel geladen is en soms zelfs op drammerigheid lijkt. Vanaf de dagen van Sigmund Freud is het gezin afgeschilderd als een broeinest van achterlijkheid, bekrompenheid en beklemming, dat zo spoedig mogelijk de wereld uitgeholpen diende te worden. Het zou gaan om instituties die levensgevaarlijk zijn voor de geestelijke en lichamelijke volksgezondheid en die haaks staan op de belangen van een verlichte, redelijke mensheid.

Anderen hebben op iets dergelijks gewezen. David Morgan (1975: 204-213)

spreekt over 'lijsten van functies die worden opgedrongen aan een bevroren eenheid die het gezin wordt genoemd' en heeft daarbij het oog op het kunstmatige en onrealistische karakter van de manier waarop gewoonlijk met zaken als familie, huwelijk en verwantschap wordt omgesprongen. Vaak is bij lange na niet duidelijk waar mensen het precies over hebben als ze het over die instellingen hebben. Hij pleit ervoor familie, huwelijk en verwantschap veel meer 'situationeel' te benaderen. De betekenis en het belang van deze instellingen zouden in de tijd, per groepering of cultuur en per situatie sterk uitéén kunnen lopen. Inzicht daarin kan niet worden verkregen door *sweeping statements*, maar door nauwgezet empirisch onderzoek. Zulke kritische opmerkingen sluiten aan bij wat al vele jaren geleden door Raymond Firth naar voren is gebracht naar aanleiding van zijn onderzoek op het gebied van familie, huwelijk en verwantschap in Engeland. Hij liet zien, dat deze instellingen weliswaar ingrijpend van karakter veranderd zijn, en nog steeds veranderen, maar daarmee nog niet als sneeuw voor de zon gesmolten. Het gaat om grillige, complexe verschijnselen, die zich moeilijk in schema's onder laten brengen.

Deze overwegingen waren voor de actieve ZWO-werkgemeenschap 'Antropologie van Europa' aanleiding om in maart van dit jaar een tweedaags congres te organiseren over 'Familie, huwelijk en verwantschap in Europa', een onderwerp dat antropologen vanouds na aan het hart ligt.* Ook antropologen die hun werkterrein hebben verlegd van primitieve samenlevingen in de tropen naar Nederland, Spanje, Italië of Oostenrijk. Een selectie uit de bijdragen aan dat congres, die mogelijk later dit jaar nog gebundeld zullen worden, wordt in dit speciale nummer van *Sociologische Gids* gepresenteerd. Het gaat om typische 'gevalsbeschrijvingen', etnografische verslagen over het leven van gewone mensen. Soms in een dorp, soms in een stadswijk, soms zelfs in één huisgezin. Per definitie bieden zulke reportages geen antwoord op grote vragen als de komst van de 'familie-loze' samenleving. Ze laten wél zien dat het bestaan vaak veelvormiger is, ingewikkelder dan op het eerste gezicht lijkt.

* Deze conferentie werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de vakgroep Stadsstudies, Rijksuniversiteit Utrecht.

Literatuur

- Fox, Robin, *Kinship and marriage. An anthropological perspective*. Penguin Books, Harmondsworth 1967.
- Kooy, G.A., Vier eeuwen ontwikkeling vanuit brede gezinssociologische optiek. In: *Gezinsgeschiedenis. Vier eeuwen gezin in Nederland*, G.A. Kooy (red.), Van Gorcum, Assen, Maastricht 1985, p. 167-202.
- Morgan, David, *Social theory and the family*. Routledge & Kegan Paul, Londen 1975.
- Rimmer, L., en M. Wicks, The family today. In: *The new sociology of modern Britain*. Eric Butterworth en David Weir (red.), Fontana Paperbacks, Londen 1985, p. 33-39.